

GRAMATICĂ ȘI VOCABULAR

CU PRIVIRE LA ASPECTUL VERBAL ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

C. POGHIRC

Pentru majoritatea celor care cunosc numai gramatica românească, termenul de *aspect verbal* este necunoscut, căci aproape toate gramaticile românești nu-l menționează.

De fapt noțiunea de aspect verbal a fost elaborată destul de târziu față de celelalte noțiuni gramaticale, deși aspectul este una dintre caracteristicile principale ale verbului. Categoria aspectului e mult mai bogată și mai variată decât categoria timpului, iar după unii lingviști chiar mai importantă decât *timpul* și anterioară lui.

Afirmația că într-o perioadă mai veche structura verbului exprima aspectul, și nu timpul, este bazată pe faptul că chiar și astăzi în unele limbi aspectul verbal e foarte important, dacă nu chiar mai important decât timpul (limbile semitice, limbile slave, limba greacă ș. a.). Tot în sprijinul acestei afirmații vine și faptul că noțiunea de aspect e mai concretă; ea e legată de caracterul particular și concret al desfășurării acțiunii verbului. E totuși greu de închipuit că a existat o vreme când o categorie atât de importantă ca aceea a timpului nu era exprimată.

Noțiunea de aspect a apărut în studierea limbilor slave (chiar termenul de aspect e traducerea cuvântului slav ВИД). În limbile slave verbul este dominat de noțiunea aspectului, și fără înțelegerea acestei noțiuni nu poate fi înțeleasă structura verbului slav¹.

Se înțelege prin aspect posibilitatea exprimării felului în care se desfășoară acțiunea verbului. Categoria aspectului cuprinde așadar tot ce privește *durata*

¹ Ținem să amintim că nu există încă în gramaticile și manualele noastre de limba rusă o expunere clară și amănunțită a aspectului verbal rus, nici măcar o traducere a vreunei lucrări sovietice, și că acest fapt constituie o greutate de care se izbesc toți cei care învață limba rusă. Un studiu amplu asupra istoricului problemei aspectului verbal în general și o descriere a aspectului verbal în limba rusă se găsește în lucrarea lui V. V. Vinogradov, *Limba rusă*, Moscova, 1947, p. 477—539.

și gradul de realizare a procesului exprimat de verb, stadiul în care se găsește acest proces.

Sub aspectul duratei se deosebesc:

Verbe durative (acțiuni liniare), care exprimă un proces în dezvoltare ce durează mai mult timp și despre care știm doar că la un anumit moment se află în desfășurare, dar nu avem vreo indicație asupra începutului sau terminării acestei acțiuni.

Verbe momentane (acțiuni punct), care exprimă un proces ce se desfășoară instantaneu sau are o durată scurtă, începutul și sfârșitul acțiunii fiind aproape concomitente. La astfel de verbe nu interesează timpul în care se produce acțiunea, ci doar aspectul ei momentan. Grecii au denumit forma care exprimă acest aspect « aorist », adică nedeterminat în ce privește timpul.

Sub aspectul gradului de realizare se deosebesc:

Verbe perfective, care, făcând abstracție de durată, desemnează o acțiune indicând și obținerea rezultatului și limitarea temporală a acțiunii prin indicarea momentului ei final.

Verbe imperfective, care arată că procesul desemnat de verb se află în desfășurare, fără să se indice dacă acțiunea este dusă pînă la capăt sau nu.

În afara acestor categorii principale de aspect, există și altele mai puțin importante, așa numitele *subaspecte* (în rusește *подвид*), care indică stadiul în care se află procesul indicat de verb sau modul în care se desfășoară. Se deosebesc astfel verbe care indică momentul inițial al acțiunii (verbe incoative), desfășurarea progresivă a acestei acțiuni (așa numitele verbe de devenire), sau momentul final al acțiunii (verbele terminative sau rezultative). Apoi, spre deosebire de majoritatea verbelor care indică o acțiune unică, un proces care se petrece o singură dată, există și verbe care indică o acțiune repetată (verbe iterative). Toate aceste aspecte, mai puțin importante, se încadrează oarecum în categoriile principale de aspect.

Cum realizează limba aceste deosebiri de aspect dintre verbe?

Există verbe care prin înțelesul lor se plasează în una din categoriile de aspect enumerate. Sînt unele verbe a căror acțiune are prin însăși natura ei fie o durată limitată, momentană chiar, fie una nelimitată sau, în orice caz, mai îndelungată. Verbul *a căuta*, de exemplu, este durativ chiar prin înțelesul său, spre deosebire de verbul *a găsi*, care nu poate fi decît momentan. Aceeași deosebire există între verbe ca: a veni — a ajunge, a urmări — a prinde etc. Aspectul acestora depinde de sensul lor; e o chestiune de semantică și interesează mai puțin gramatica. Aceste cazuri sînt, de altfel, incidentale și destul de puțin numeroase.

Ceea ce interesează însă în gramatică sînt cazurile cînd opoziția momentan-durativ sau perfectiv-imperfectiv a devenit un adevărat sistem și este realizată prin procedee morfologice. Această opoziție se realizează deosebit în diferitele limbi care posedă aspect verbal.

Astfel, în limba greacă, pentru a se exprima aspectul momentan există un sistem verbal complet, cu toate formele personale și impersonale și cu toate

modurile — sistemul aoristului. În limba engleză, pe lângă conjugarea obișnuită a verbului, care arată nedeterminat că acțiunea verbului se desfășoară în general sau de obicei, există o conjugare specială (formată din verbul « a fi » la timpul respectiv și participiul prezent al verbului de conjugat), *conjugarea progresivă*, care arată că acțiunea este tocmai în curs de desfășurare la un anumit moment în prezent, trecut sau viitor (de ex.: she reads = ea citește în general, obișnuiește să citească; she is reading = literal: ea se află citind, stă și citește în acest moment).

În limba rusă aspectul verbal se exprimă nu printr-o conjugare specială, ci cu ajutorul unor afixe care diferențiază forma perfectivă de forma imperfectivă a aceluiași verb. Procedeu cel mai răspândit este acela de a forma un perfectiv de la forma simplă (care de obicei e imperfectivă) cu ajutorul unui prefix (de ex. делать = a face ceva, a se ocupa cu ceva, fără să știm rezultatul: сделать = a îndeplini ceva, a duce o treabă pînă la capăt. Tot așa: читать-прочитать, писать-написать etc.). Alteori aspectul verbului se indică cu ajutorul unui sufix. De la verbe simple cu aspect imperfectiv se obține forma perfectivă cu ajutorul sufixului — ну — (кричать-крикнуть). De la verbe cu aspect perfectiv se obține forma imperfectivă cu ajutorul sufixelor: — ыва —, — ива — sau — ва; de exemplu: дать-давать. Alte verbe au un sufix pentru forma perfectivă (— и —) și altul pentru forma imperfectivă (— а —sau — я —); de exemplu: изучать-изучить.

Pentru a ajunge la limba română e necesar să vedem pe scurt care era situația aspectului verbal în limba latină. Aspectul verbal era destul de slab în limba latină. Formele temporale ale verbului latin se puteau totuși clasa în două sisteme: sistemul acțiunii neterminate (*infectum*) și sistemul acțiunii terminate (*perfectum*), fiecare avînd forme pentru toate cele trei timpuri.

Infectum: *Prezentul* redă acțiunea neterminată în *prezent*, *imperfectul* acțiunea neterminată în *trecut*, *viitorul I* acțiunea neterminată în *viitor*.

Perfectum: *Perfectul* exprimă acțiunea terminată în *prezent*, *mai mult ca perfectul* acțiunea terminată în *trecut*, *viitorul II* acțiunea terminată față de un moment din *viitor*.

În afară de aceasta, latina mai cunoștea un alt aspect, mai puțin important pentru limba română, acel al acțiunii care este pe punctul de a începe, care urmează să fie îndeplinită (*actio instans*), exprimată prin conjugarea perifrastică (de exemplu: scripturus sum = am de gînd să scriu, sînt pe punctul de a scrie, încep să scriu).

Totuși, formele verbale latinești exprimau în primul rînd timpurile și raporturile dintre timpuri și numai în mod secundar aspectul.

Pe lângă aceasta, limba latină mai avea și alte procedee pentru a exprima aspectul. Astfel, prefixele *con*, *per-*, *ex-* dădeau verbului valoarea perfectivă (de exemplu: *perficio* = a îndeplini, a face pînă la capăt); sufixul *-t-* servea la formarea unor verbe iterative (*iacio* = a arunca, *iacto* = a arunca-des, repetat);

sufixul *-sc-* dădea valoare de incoativ și de devenire (*senesco* = a îmbătrâni).

Care este situația în limba română?

Există și în românește numeroase verbe care se clasează într-un aspect sau altul după înțelesul pe care îl au (vezi exemplele de mai sus). Există, de pildă, o categorie de verbe formate din prefixul *în-* și un verb derivat dintr-un substantiv sau adjectiv, verbe care au sensul de incoativ sau de devenire: *a îmbătrâni*, *a îmblânzi*, *a înfrunzi* etc. Toate aceste fapte nu interesează prea mult problema aspectului ca sistem, pentru că nu se opun unei forme derivate din aceeași rădăcină, dar de aspect opus, ca în limba rusă sau latină.

Sistemul verbal românesc reproduce în general sistemul latin în ceea ce privește aspectul, deși mult mai slab. Timpurile verbului românesc se pot grupa și ele în *infectum* și *perfectum*, dar opoziția de aspect dintre ele se simte mult mai rar și mai slab. Ea nu a dispărut însă cu totul. Astfel, imperfectul — timpul prin excelență durativ — are, la verbele *momentane* ca sens, o valoare de iterativ (atunci când nu ține locul unui condițional sau când nu exprimă simultaneitatea cu altă acțiune momentană). Într-o frază ca «mergeam pe drum și cădeam», imperfectul e normal pentru o acțiune durativă ca «a merge», dar el dă o valoare de iterativ verbului «a cădea», momentan ca înțeles. Tot așa, pentru a exprima în viitor o acțiune durativă și una terminată, se întrebuițează în primul caz viitorul I, în cel de al doilea caz viitorul II. De exemplu: «*Voi fi bătrîn și singur, vei fi murit demult*»¹.

Sistemul de a deriva forme de aspect opus cu ajutorul prefixelor sau sufixelor nu s-a păstrat în limba română. Sufixul *-sc-*, păstrat în românește, nu are nici o valoare de aspect, ci este un simplu element formativ al unor verbe de conjugarea a IV-a, servind să echivaleze ca număr de silabe formele de singular cu cele de plural și să regularizeze accentuarea paradigmei de conjugare. Pierderea procedurii folosirii afixelor pentru a da valoare de aspect e ciudată, căci ne-am fi așteptat la o întărire a acestui procedeu sub influența limbii slave, unde procedeu e atât de bogat. Dar verbele slave, care au intrat în limba română, au fost simțite ca avînd un înțeles perfectiv sau imperfectiv și nu ca o formă de perfectiv, și aproape niciodată nu au intrat ambele forme ale verbului între care să se stabilească o opoziție de aspect. Un verb ca *a primi*, format dintr-un sufix perfectiv *pri-* și radicalul verbului slav *иметь* (vezi forma arhaică *a priimi*), nu are un opus simplu, imperfectiv. Un verb ca *a prefăce*, derivat și el cu un sufix perfectiv, nu se opune ca aspect verbului simplu *a face*, căci nu înseamnă «a termina de făcut», ci are un sens diferit: «a schimba», «a modifica».

Într-un cuvînt, opoziții de aspect între verbe derivate din aceeași rădăcină aproape că nu există în românește. Nu am găsit decît verbele *a dormi* — *a adormi*

¹ Mihail Eminescu, Poezii. E.S.P.L.A., 1952, p. 87.

(primul denumind acțiunea durativă, al doilea acțiunea incoativă) și *a grăi*—*a agrăi* (acțiunea intrării în vorbă cu cineva, acțiunea de a-l acosta)¹.

Faptul că verbul romînesc a păstrat mai degrabă aspectul verbal latin și nu a împrumutat sistemul slav al aspectului, e explicabil: influența slavă, deși atât de puternică, s-a manifestat mai puțin în structura gramaticală, care, după cum ne învață I. V. Stalin, e partea cea mai stabilă a limbii și opune mai mare rezistență pătrunderii unor elemente străine.

Semnificativ e în această privință și felul cum s-au tradus nuanțele de aspect din limbile slave în romînește. Astfel, în «Psaltirea Voronețeană», una dintre cele mai vechi traduceri romînești din slavonește (prima jumătate a secolului al XVI-lea), opoziția dintre perfectul slavon și aorist e redată în romînește prin alternanța perfect compus — perfect simplu, care e respectată cu strictețe. Traducerile mai noi făcute din limba rusă redau diferența dintre perfectul rus al verbelor perfective față de cele imperfective prin alternanța perfect — imperfect în general. E vorba, deci, de o adaptare la sistemul limbii romîne și nu de un împrumut al procedeelelor slave.

Pentru exprimarea aspectului verbal, limba romînă a utilizat însă alte mijloace: folosirea unor verbe auxiliare sau a unor adverbe și particule pe lângă verbul respectiv, care îi conferă nuanța de aspect. Cele mai numeroase formații de acest tip se găsesc în exprimarea incoativului: *începe să ningă*, copacii *prind să înfrunzească*, sau *dau în frunză*, *dă să iasă pe ușă*, *se pornește să plîngă* (sau pe plîns). Verbul «a apuca», de pildă, care are uneori valoarea de incoativ, servește totuși adesea să arate că acțiunea verbului tocmai s-a isprăvit. De exemplu: «*Apucasem să mănînc cînd a venit el*», adică «tocmai isprăvisem de mîncat». «De abia *apucasem* să intru, cînd a început ploaia», adică «tocmai intrasem». De altfel, chiar *tocmai* servește uneori pentru a exprima această nuanță. De asemenea cuvîntul *tot* se întrebuițează pentru a exprima uneori nuanța de iterativ, alteori nuanța de acțiune care progresează neîntrerupt. De exemplu: «...gonind biruitoare, tot veneau a țării steaguri»².

S-ar putea obiecta că acest procedeu nu e un sistem, ci o simplă alăturare incidentală de cuvinte care adaugă sensului lor vechi o nuanță nouă. De fapt nu e vorba de o simplă alăturare, verbul adăugat își pierde adesea independența și sistemul obișnuit, devenind un semiauxiliar. Nu trebuie să se uite că în lim-

¹ Am găsit și am auzit citate verbele *a (se) zăuîta* și *a zăurdi*, forme dialectale bănățene. Nu cunosc verbul *a zăurdi*. Cît despre *a zăuîta*, el nu se opune verbului *a uita*, față de care ar fi o formă perfectivă. În Banat se întrebuițează numai forma prefixată *zăuîta*, și dacă se întrebuițează uneori forma *a uita* alături de *a zăuîta*, aceasta este numai o inconsecvență a celor care întrebuițează cînd forma literară, cînd pe cea specifică graiului natal, fără să fie vorba de o diferență de aspect între ele. O urmă de aspect verbal în graiul bănățean o constituie prefixul *do-* (luat din limba sîrbă), care are într-adevăr valoare perfectivă și e întrebuițat cu oarecare regularitate. De exemplu: — *Luat-ai pîtă?* — *Am do-luat.*

² Mihail Eminescu, Poezii, E.S.P.L.A., 1952, p. 122.

bile romanice acest procedeu e cel viu, și nu cel al derivării, și că așa s-au format și în română și în alte limbi romanice formele analitice de perfect, viitor etc., care au înlăturat formele sintetice vechi și constituie astăzi sistemul, după ce cîndva au fost inovații incidentale.

Așadar, procedeu de exprimare aspectului verbal cu ajutorul unor verbe semi-auxiliare nu poate evolua către constituirea unui sistem.

Din cele spuse pînă aici se poate trage concluzia că aspectul verbal nu constituie în romînește o categorie bine încheată, un sistem. Noțiunea de aspect există însă și e destul de importantă. Cauzele pentru care aspectul verbal nu s-a încheat în romînește într-un sistem sînt greu de definit și ele nu explică întru totul faptele. Desigur, una dintre cauze este importanța tot mai mare pe care a căpătat-o categoria timpului, noțiune abstractă și generală, în dauna aspectului concret și particular, legat adesea de înțelesul specific aproape al fiecărui verb. Faptul acesta, general pentru toate limbile, nu a dus la același rezultat în limbile slave, de exemplu, unde s-a petrecut doar o punere de acord a celor două categorii (a timpului și a aspectului). După cum se vede, explicația propusă nu este satisfăcătoare, întrucît nu este valabilă pentru situația tuturor limbilor.

O altă explicație ar fi faptul că conștiința vorbitorilor *s-a risipit* asupra unor aspecte variate și difuze și nu s-a axat pe o idee centrală (perfectiv-imperfectiv, de exemplu) în jurul căruia să le grupeze pe celelalte. Limba a exprimat prin procedee variate și spontane, neîncheate, neunitare și nestabile, diferitele variații de aspect. De aceea, problema aspectului în romînește a putut să pară fără importanță pentru mulți sau chiar să treacă neobservată.

Un inventar al tuturor expresiilor și procedeelelor ce privesc aspectul și o adîncă analiză a lor ar fi însă foarte necesare. Necesară ar fi acest lucru și în studierea limbii scriitorilor, căci folosirea măiestrită a aspectelor verbale are mare importanță pentru materializarea și concretizarea acțiunii exprimate.